

Pol'ské relikty (rekatolizácie) na východe Slovenska¹

Peter Zubko

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV
peter.zubko@savba.sk

SŁOWA KLUCZOWE: wchodnia Słowacja, Czarna Madona,
rekatolizacja, Polacy w Słowacji

Najznámejším regiónom Slovenska, do ktorého výrazne zasiahla poľská minulosť, je Spiš, najmä mestá, ktoré boli zálohované Poľsku. V tomto príspevku priblížime tri regióny východne od Spiša (Šariš, Abov a Zemplín), v ktorých nebol poľský vplyv taký výrazný, ale predsa len existoval. Ide o analýzu písomných a umeleckých pamiatok, písomných a obrazových, ktoré vznikli od konca 17. storočia do polovice 19. storočia a majú súvis s poľským vplyvom v katolíckej cirkvi, dominantne vo fáze rekatolizácie, ktorá bola na východe Slovenska neskoršia ako inde, pretože ju prerušovali a oddaľovali stavovské povstania Imricha Tököliho a Františka Rákociho II. Táto fáza náboženskej nestability skončila podpísaním Satmárskeho mieru (1711). Kánonické vizitácie jágerských biskupov, najmä prvá z nich, ktorú v rokoch 1746–1749 uskutočnil biskup František Barkóci, zachycuje doposiaľ nepovšimnuté zmienky o rozsiahlej poľskej prítomnosti na východe Slovenska. Tieto zmienky sú rozptýlené v rozsiahlom archívnom fonde, sú prezentované v tomto článku a systematicky začlenené do historického kontextu Jágerského biskupstva (Eger, Maďarsko), kam patrili všetky tri analyzované regióny.

¹ Štúdia je súčasťou riešenia projektu VEGA č. 2/0025/18 „Každodennosť v interakcii latinskej a byzantskej kultúry na príklade karpatského regiónu v novoveku”.

Poľský jazyk a poľské knihy

Najvýraznejším znakom príslušnosti ku konkrétnemu národu je používaný jazyk. Poľský jazyk sa podľa cirkevných prameňov v 18. storočí používal v niekoľkých obciach: Jarovnice, Ražňany, Zborov, Dlhá Lúka, Smilno (*loquitur idiomate ex Slavonico et Polonico mixto*), Stebnická Huta (*populum habet Polonico idiomate loquentem*)². Prvé dve obce sa nachádzajú v centrálnom Šariši, ale ostatné tvorili farnosť Zborov na hranici s Poľskom, preto aj miestny farár Jozef Rot ovládal poľský jazyk.

V cirkevných inventároch 18. storočia sa spomínajú poľské knihy zo stredoveku i novoveku. Samozrejme, že v tomto období išlo už len o pozostatky oveľa rozsiahlejšieho stavu. Vo farskom kostole v obci Rožkovany používali stredoveký poľský misál, ktorý už bol roztrhaný. Vo farskej knižnici v obci Plaveč sa nachádzala poľská kniha sviatočných kázní. Poľské knihy sa nachádzali aj u farárov vo farnostiach Gaboltov a Lipany³. Kým prvá lokalita leží na hraniciach s Poľskom, lipiansky farár sa aktívne podieľal na pestovaní slovenského protonacionalizmu, podobne ako aj iní šarišskí farári, k čomu poslúžili aj knihy poľských autorov a poľské preklady biblie. Takéto knihy v slovenskom jazyku v 18. storočí neexistovali. V Gaboltove sa k roku 1775 vo farskej knižnici nachádzalo 32 titulov kníh, z ktorých šesť bolo napísaných v poľskom jazyku: Nový zákon, nedel'né a sviatočné kázne známeho poľského jezuitu Petra Skargu⁴, sviatočné kázne Šimona Staravol'ského⁵, iná poľská postila, v poľštine vydaná kniha od Petra Kanízia⁶ a kniha *Sinonima Polonica*⁷. Výber týchto

² P. Zubko, P. Žeňuch, *Barkóciho vizitácia Šarišského archidiakonátu (1749). Rímskokatolíci, gréckokatolíci a evanjelici podľa latinskej vizitácie*, Bratislava 2017, s. 102–103.

³ Ibidem, s. 23, 49, 58, 73.

⁴ Poľský jezuita Peter (Piotr) Skarga (1536–1612) bol autorom kázní v sejme, ktoré boli preniknuté láskou k otčine, patril k hlavným predstaviteľom protireformácie v Poľsku. A. Dybkowska, J. Żaryn, M. Żaryn, *Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności*, Warszawa 1998, s. 114.

⁵ *Świątnica Panska, Zamykaiqca w sobie Kazania Na Wroczystosci Świąt, Calego Rokv. Przez X. Szymona Starowolskiego, Kantora Tarnowskiego. Ku pożytkowi y zbudowaniu duchownemu, nabożnym Kátholikom Wystawiona. W Krakowie, W Drukárniel Krzyštofa Shcedlá J. K. M. Typogr. Roku Páńskiego, 1645.* Szymon Starowolski (1588–1656) bol kňazom, tarnovským kantorom a kanonikom na krakovskom Waweli.

⁶ Jezuita Peter Kanízus (Petrus Canisius) (1521–1597) pôsobil v nemecky hovoriacich krajinách, stal sa známym prvými katechizmami, ktoré sprístupňovali náuku Tridentského koncilu. P. Manns, *Die Heiligen in ihrer Zeit*, Band II, Mainz 1966, s. 225–228.

⁷ AACass (= Archivum Archidioecesis Cassoviensis, Arcibiskupský archív Košice), KV (= Kánonické vizitácie), Gaboltov, 1775, f. 9v–10r.

kníh je kvalitný a dosvedčuje kvalitu miestnych farárov a ich duchovnej práce. Gaboltov sa nachádzal na hranici s Poľskom, preto poľské knihy tu boli dostupnejšie než ďalej od poľskej hranice.

Mariánsky kult

Najvýraznejším a najcennejším pozostatkom poľského dedičstva rekatolizácie na východe Slovenska bol mariánsky kult, ktorý patril ku klasickým pilierom rekatolizácie a obnovovania katolíckej cirkvi; využívali ho rehole, rovnako diecézny klérus. Stredobodom bol mariánsky obraz, ktorý bol častokrát kópiou vtedy vplyvného a významného pútnického miesta. Tieto rozširované obrazy a ikony boli kopírované a samé sa stali zdrojom miestnych milostí, obrátení, Božej prítomnosti. Znakom ľudovej zbožnosti boli votívne dary, ktoré veriaci z vďačnosti obetovali takému miestu.

Archívne pramene sú len jedným z informácií o minulosti, popri nich možno využiť aj iné autentické pamiatky, v tomto prípade umelecké diela, ktoré majú osobitnú výpovednú hodnotu, ak sa správne kriticky interpretujú. Milostivé obrazy boli súčasťou autentického rekatolizačného pôsobenia a viaceré z nich sa zachovali dodnes. Pre takéto obrazy katolíckej cirkvi používajú pomenovanie milostivé obrazy. Je ich niekoľko druhov a existujú dokonca viaceré filiácie výzorov ikonografických zobrazení. V prostredí východného Slovenska možno nateraz rozlíšiť nasledujúce základné a najrozšírenejšie skupiny mariánskych obrazov:

Najrozšírenejšie prototypy mariánskych obrazov			
	Pôvod		Miesta kultu (kópie obrazov)
	Krajina	Lokalita	
1	Itália	Rím (Ara coeli)	Trnava; Obišovce , Prešov – Kalvária
2	Itália	Rím (Salus populi)	Košice – františkáni (dnes kňazský seminár)
3	Uhorsko	Šaštín (Sedembolestná)	Cejkov, Lastovce, Veľaty , Plechotice, Tarcal, Košice – Kalvária , Prešov – Kalvária, Košice – Dóm a mnohé ďalšie (Haniska pri Košiciach, Kobyly, Stulňany, Kurima, Lipany, Štefanovce pri Lipovciach, Nižný Slavkov, Rožkovany, Mošurov, Tulčík, Veľký Šariš, Malý Šariš, Zborov)
4	Uhorsko	Marianka	Košice – uršulínky
5	Uhorsko	Póč	Košice – Dóm , Malá Vieska , Sabinov, Tarcal, Sárospatak; Viedeň

6	Uhorsko	Klokočov	Viedeň?
7	Sedmo-hradsko	Kluž	Blažice (kópia z 18. storočia, do Blažíc sa dostala v roku 1896)
8		Škapuliarska	Stropkov , Veľký Šariš, Gaboltov
9	Rakúsko	Pasov, Viedeň	Krásna Hôrka, Parchovany, Vranov nad Topľou , Košice – Kalvária
10	Morava	Brno	Košice – uršulínky , Košice – dominikáni
11	Poľsko	Jasná Hora	Gaboltov, Košice – jezuiti (dnes premonštráti), Kučín, Prešov – konkatedrála , Prešov – Kalvária, Sabinov, Stropkov
12	Uhorsko	Humenné	Stara Wieś (Poľsko)
13	Itália	Loretta	Prešov – minoriti (dnes gréckokatolícka katedrála)
14	Uhorsko	Pentapolitana (slobodné kráľovské mestá)	Stredoveké mariánske sochy krásnych madon na hlavných oltároch: Prešov, Sabinov, Bardejov, Košice

V uvedených lokalitách sa v 18. storočí vyvinul pútnický život lokálneho, regionálneho alebo nadregionálneho významu, najmä ak tu existovalo aj bratstvo škapuliarske (Stropkov, Gaboltov) alebo ružencové (Zborov), čo bol ďalší silný pilier rekatolizačnej spirituality. Dominantnou mariánskou úctou bola tradícia Bolestnej či Sedembolestnej či Šaštínskej Panny Márie, ktorá bola mimoriadne obľúbená; najstaršiu stredovekú sochu Bolestnej Panny Márie možno nájsť v košickom Dóme a najstaršiu pietu v Lipanoch, obidve skulptúry sú datované do 14. storočia. V niekoľkých lokalitách priľahlého Malopoľska (napr. Limanowa) sa nachádzajú stredoveké sochy Bolestnej Panny Márie a tamojšie tradície tvrdia, že majú pôvod v Uhorsku, najskôr na dnešnom slovenskom území. Tento okruh pamiatok čaká ešte náročný výskum. Väčšina ďalších ikonografických zobrazení Madony má pôvod v habsburskej monarchii a ich miesto v Jágerskej diecéze má túto logiku. Ľahko zdôvodniteľný pôvod majú aj rímske vzory, prinášali ich významné osobnosti rekatolizácie, aristokratickí patróni z pútí alebo rehoľníci. Reformáciu prežili stredoveké mariánske sochy, ktoré boli súčasťou hlavných oltárov v slobodných kráľovských mestách východoslovenskej Pentapolitany (zachovali sa všade, okrem Bardejova). Gréckokatolícke ikony majú pôvod v Jágerskom biskupstve⁸, pretože toto bola v 17. a 18. storočí ich domovina.

⁸ Od Užhorodskej únie (1646) do oficiálneho kánonického erigovania Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva (1771) uniati tvorili osobitnú obradovú entitu v Jágerskom biskupstve, boli spravovaní obradovým vikárom, ktorý bol aj konsekrovaným biskupom.

Silnou skupinou mariánskych obrazov je však aj „poľský okruh“, kde dominuje Čenstochovská Panna Mária, známa ako Čierna Madona. Pôvod poľských obrazov netreba vidieť ako import, ale ako export, ktorý bol súčasťou poľskej periódy rekatolizácie v Uhorsku, o ktorom nevieme takmer nijaké podrobnosti. Dve udalosti poľských dejín 17. storočia sa stali mimoriadne stimulujúcimi pre rekatolizáciu: víťazstvo nad Švédmi pri Jasnej Hore (1655) pod duchovným vedením priora Augustína Kordeckého OSPPE a víťazstvo kresťanskej koalície nad Osmanmi pri Viedni (1683) za výdatnej pomoci poľského kráľa Jana Sobieského⁹. Po tomto víťazstve pápež Inocent XI. zaviedol v cirkvi sviatok Mena Panny Márie¹⁰. Tieto udalosti ovplyvnili aj rehoľníkov, ktorí prešli katolíckou duchovnou formáciou v poľskom prostredí, preto sa prirodzene a spontánne využili pri obnovovaní katolíckej viery aj na východe Slovenska. Prinesenie obrazov Čiernej madony jednoznačne potvrdzuje prítomnosť poľského vplyvu, ktorý mohli prinášať nielen rodení Poliaci, ale aj iní, ktorí rehoľníci prešli formáciou v Poľsku. Vo všetkých prípadoch išlo o rehoľníkov, pretože diecézny klérus bol viazaný na územie materského biskupstva, kým rehoľníci ako misionári prekračovali hranice krajín.

Popularizácia milostivých miest v Uhorsku nastala po roku 1690 po vydaní *Mariánskeho atlasu* od Viliama Gumppenbergera SJ v maďarskom preklade¹¹, do ktorého boli doplnené viaceré starobylé a dnes už sčasti aj zaniknuté milostivé uhorské lokality. Pôvodina atlasu vyšla v roku 1655 v Ingolstadte, predchádzali jej publikované prehľady mariánskych milostivých obrazov v knihe *Synopsis bibliothecae Marianaе*, ktorá tlačou vyšla v Kolíne v roku 1643¹². Baroková spiritualita dávala príležitosť na vznik ďalších a ďalších milostivých miest. Ich pravosť preveril čas, pretože mnohé z nich zanikli po zániku reholí, ktoré podporovali ich kult, alebo po zásahu cirkevných autorít (zvyčajne miestnych farárov). Prežili len tie miesta, ku ktorým existovala tradovaná individuálna úcta, často aj bez usmerňovania miestnymi kňazmi. Stav a komplexnosť zachovania (ku ktorému patria milostivé korunky, rúcha a vóta) obrazov Čenstochovskej Panny Márie je nielen ovocím doby, v ktorej

⁹ M. Kosman, *Dějiny Polska*, Praha 2011, s. 156–157, 167–168; B. Kumor, *Cirkevné dejiny 6. Novovek, obdobie absolutizmu a osvietenstva*, Levoča 2003, s. 153–157.

¹⁰ *Matka cirkvi blahoslavená Panna Mária*, ed. V. Malý, Bratislava 1990, s. 66–67.

¹¹ P. Esterházy, *Az egész világon levő csudálatos Boldogságos szűz képeinek rövideden föltett eredeti*, Nagyszombat 1690, 794 + 14 s.

¹² J. Royt, *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2011, s. 38–39.

vznikli, ale aj následných období, ktoré udržali úplne, čiastočne, alebo neudržali miestnu kultovú pamäť.

Existuje sedem lokalít na východe Slovenska, v ktorých sa dodnes nachádzajú (alebo preukázateľne nachádzali) obrazy Čenstochovskej Panny Márie, pochádzajúce zo 17.–18. storočia: 1. Gaboltov (okres Bardejov); 2. Košice – Kostol Najsvätejšej Trojice (pôvodne jezuitský, dnes premonštrátsky); 3. Kučín (okres Vranov nad Topľou); 4. Prešov – Konkatedrála sv. Mikuláša; 5. Prešov – Kostol Svätého kríža na Kalvárii; 6. Sabinov; 7. Stropkov.

Gaboltov. Rímskokatolícky Kostol sv. Vojtecha. Dnes sa obraz Čenstochovskej Panny Márie nachádza ako dominantný obraz na bočnom oltári. Kánonická vizitácia z roku 1749 hovorí o štyroch oltároch v kostole, ktoré boli zasvätené sv. Vojtechovi (hlavný), sv. Mikulášovi (na epištolovej strane), Škapuliarskej Panne Márii (na evanjeliovej strane) a sv. Rozálii¹³. Kánonická vizitácia z roku 1775 spomína okrem hlavného oltára dva bočné oltáre, ale neuvádza ich patrocínium¹⁴. Protokol vizitácie len konštatuje, že v kostole sa nachádzajú tri obrazy Panny Márie¹⁵. V porovnaní s predchádzajúcou vizitáciou pribudol jeden mariánsky obraz. Možno predpokladať, že v interiéri došlo k zmenám, v rámci ktorých bol oltár na epištolovej strane upravený, resp. bol obraz sv. Mikuláša vymenený za obraz Čenstochovskej Panny Márie. Lokalita bola škapuliarskym pútnickým miestom, v roku 1706 tu so súhlasom jágerského biskupa Štefana Telekešiho vzniklo škapuliarske bratstvo¹⁶. Podľa zverejneného pamiatkového výskumu obraz Čenstochovskej Panny Márie pochádza zo 17. storočia, hoci architektúra oltára je mladšia¹⁷. Z toho vyplýva, že tento obraz sa stal obľúbeným dávno pred zakomponovaním do oltára a práve to bolo dôvodom jeho konzervácie a „povýšenia“ do slávy oltára.

Kučín. V stredovekom rímskokatolíckom kostole Návštevy Panny Márie sa nachádza obraz Čenstochovskej Panny Márie zo 17. storočia¹⁸. Ide o temperu na dreve (108 × 70 cm)¹⁹. Kánonické vizitácie z 18. storočia konštatujú, že miestny Kostol Najsv. Trojice, od roku 1816 so zmeneným patrocíniom

¹³ AACass, KV, Gaboltov, 1749A, f. 1r.

¹⁴ Por. AACass, KV, Gaboltov, 1775, f. 3r.

¹⁵ AACass, KV, Gaboltov, 1775, f. 3v.

¹⁶ AACass, KV, Gaboltov, 1775, f. 5v.

¹⁷ Por. *Súpis pamiatok na Slovensku, zv. prvý*, Bratislava 1967, s. 365.

¹⁸ *Súpis pamiatok na Slovensku, zv. druhý*, Bratislava 1968, s. 156.

¹⁹ A. Frický, *Štátny zoznam kultúrnych pamiatok okresu Vranov*, Bratislava 1975, s. 42.

Návštevy Panny Márie, má biedny inventár a spomenutý mariánsky obraz sa v ňom nenachádzal. Kostol sa začal zveľaďovať až po oprave z roku 1793, ktorú financoval jágerský biskup Karol Esterházi, ako to dodnes hlása pamätný nápis na tráme kalvárie vo víťaznom oblúku kostola. Obec patrila až do 20. storočia do farnosti Nižný Hrušov. A v tomto kontexte sa možno dopátrať aj k pôvodu obrazu. Dňa 9. marca 1763 nižnohrušovský zemepán Karol Barkóci požiadal jágerského biskupa o dovolenie zriadiť v kaštieli súkromnú kaplnku²⁰. Zemepán toto povolenie dostal a mariánsku kaplnku zriadil pravdepodobne v roku 1769²¹. Jeho vdova barónka Mária Sentivániová v roku 1733 mala v kaplnke maľovaný oltár, na ktorom bol umiestnený obraz Čenstochovskej Panny Márie v čiernom pozlátenom ráme, so štyrmi svietnikmi a ozdobený množstvom rôznofarebných ruží²². Zrejme tento obraz darovali Barkóciovci z Nižného Hrušova kučínskeму kostolu pravdepodobne v 19. alebo až 20. storočí po zrušení kaplnky, alebo po jej modernizácii. To však nič nemení na význame obrazu, práve naopak, kučínsky stredoveký vidiecky kostolík sa stal terminálnou stanicou pre obraz Čiernej madony. Barkóciovcom obraz mohli sprostredkovať františkáni z humenského konventu, ktorí v Nižnom Hrušove obnovili katolícku farnosť v roku 1711 a pôsobili tu počas 18. storočia, až kým sa farskej správy ujali diecézni kňazi v roku 1734. Špecifikom ikonografického zobrazenia obrazu je to, že nemá dva šrámy, typické pre súčasné zobrazenie, preto ide aj pre poľské dejiny umenia o významný objekt.

Prešov. Rímskokatolícky Kostol sv. Mikuláša je dnes konkatedrálou Košickej arcidiecézy. V jeho interiéri sa nachádza nielen pôvodný mobiliár, ale aj ten, ktorý sa pôvodne nachádzal v minoritskom konvente, ktorý 12. júla 1787 zrušil cisár Jozef II.²³, neskôr slúžil ako vikariátny gréckokatolícky kostol a po vzniku Prešovskej eparchie (1818) ako gréckokatolícka katedrála. Tri latinské oltáre z tohto kostola získal práve farský rímskokatolícky Kostol sv. Mikuláša²⁴ a patrí k nim aj oltár s milostivým obrazom Čenstochovskej Panny Márie. Je datovaný do polovice 18. storočia a terajší oltár nie je jeho pôvodným umiestnením²⁵. Obraz sa nachádza v sklenenej vitríne, má strieborné

²⁰ AACass, Spisy farnosti Nižný Hrušov, list z 9.3.1763.

²¹ AACass, A. Székely, *Historia parochiae in Nižný Hrušov*, rkp., Humenné 1977, s. 2.

²² AACass, Spisy farnosti Nižný Hrušov, Inventarium capellae, s. 1.

²³ Por. M. Čižmár, *Rehoľný život na území Košického arcibiskupstva*, Prešov 2004,

s. 131, 155.

²⁴ AACass, GR (Graeci ritus), sign. 568/1815, s. 1.

²⁵ *Súpis pamiatok na Slovensku, zv. druhý*, s. 560.

votívne šaty, je stále osvetlený, obsahuje votívne dary. Nachádzajú sa na ňom aj mená donátorov. Kult tohto obrazu je dodnes živý.

Prešov II. Kostol Svätého kríža sa nachádza na prešovskej Kalvárii. Ku kostolu z roku 1751 sú z obidvoch strán pribudované samostatné kaplnky s vonkajšími vchodmi. V kaplnke z epištolovej strany je uložený závesný obraz uvádzaný ako obraz Loretánskej Panny Márie a je datovaný do 19. storočia. Ide o insitnú votívnu maľbu kostola na Jasnej Hore, nad ktorou dominuje Čenstochovská Panna Mária, po bokoch kľačia sv. Lukáš a sv. František Assiský²⁶. Bližšie okolnosti vzniku obrazu nie sú známe, ale svedčia o kulte Čiernej madony v 19. storočí. Pôvod tohto obrazu možno predpokladať v súvislosti z rodinou Radziwiłłowcov, ktorá emigrovala do Prešova a dala postaviť Kaplnku svätých schodov na tunajšej Kalvárii.

Sabinov. Podľa kánonickej vizitácie z roku 1749 sa v rímskokatolíckom kostole Mučeníckej smrti sv. Jána Krstiteľa nachádzali obrazy darované ako vótum: Loretánskej Panny Márie, sv. Jozefa, sv. Júdu Tadeáša a v striebornom ráme s hmotnosťou 3 viedenské libry obraz Póčskej Panny Márie²⁷. Na jednom z mariánskych obrazov boli umiestnené milostivé korunky nad hlavou madony i malého Ježiša²⁸. Podľa kánonickej vizitácie z roku 1813 sa v kostole nachádzali tri mariánske obrazy²⁹. Tunajší obraz Čenstochovskej Panny Márie, ktorý je mimoriadne dominantný a kvalitný, pochádza zo 17. storočia, a zrejme je v prameňoch skrytý pod Loretánskou Pannou Máriou. Bližšie informácie o obraze a jeho kulte chýbajú, ale jeho veľkosť poukazuje na to, že minulosti plnil významnú funkciu v rámci rekatolizácie.

Stropkov. V rímskokatolíckom kostole – arcidiecéznom Sanktuárii Najsvätejšieho Božieho tela sa dnes nenachádza žiadny obraz Čenstochovskej madony, ale jeho existenciu potvrdzujú archívne pramene. Kánonická vizitácia z roku 1749 dokladá, že farnosť spravovali rehoľníci z konventu menších reformovaných bratov Najsv. Spasiteľa na čele s gvardiánom Liborom Doležalom. Hlavný oltár bol nový, na evanjeliovej strane stál oltár Škapuliarskej Panny Márie a na epištolovej strane oltár sv. Anny³⁰. V roku 1773 kostol stále spravujú františkáni na čele s gvardiánom Volfgangom Benkovičom³¹, v kos-

²⁶ D. Petranská, P. Zubko, J. Dronzek, *Prešovská Kalvária*, Prešov 2010, s. 48.

²⁷ AACass, KV, Sabinov, 1749A, f. 3r; 1749B, f. 1r.

²⁸ Ibidem, f. 4r.

²⁹ AACass, KV, Sabinov, 1813, príloha A, f. 2r.

³⁰ AACass, KV, Stropkov, 1749, f. 1r.

³¹ AACass, KV, Stropkov, 1773A, f. 7r.

tole stálo už päť oltárov³², z nich jeden bol zasvätený Šaštínskej Panne Márii („BVM Sascsiniensis”)³³ čiže Bolestnej Panne Márii, a jeden obraz zobrazoval Čenstochovskú Pannu Máriu („BVM Csesztochoviensis”) – protokol vizitácie ju výslovne uvádza ako Čenstochovskú Pannu Máriu³⁴. Lokalita bola škapuliarskym pútnickým miestom, 10. mája 1669 tu so súhlasom biskupa Tomáša Pálfiho, miestneho zemepána Žigmunda Peteho a generála karmelitánov pátra Filipa od Najsv. Trojice vzniklo škapuliarske bratstvo³⁵, prvé v Uhorsku.

Obrazy Čenstochovskej Panny Márie na východe Slovenska						
	Lokalita	Umiestnenie	Úcta	Datovanie	Pôvod	Kostol
1	Gabolto	bočný oltár	milostivý	17. st.	diecézny	farský
2	Košice – premonštráti	samostatný obraz		17. st.	rehoľný	rehoľný
3	Kučín	samostatný obraz pôvodne rodinný oltár		17. st.	rehoľný	filiálny
4	Prešov – konkatedrála	bočný oltár	milostivý	18. st.	rehoľný	farský
5	Prešov – Kalvária	samostatný obraz		19. st.	rehoľný	filiálny
6	Sabinov	samostatný obraz		17. st.	diecézny	farský
7	Stropkov	samostatný obraz	?	17./18. st.	rehoľný	farský

Obrazy čenstochovského typu šírili rehoľníci, najmä františkánske rehole. V prípadoch nerehoľného pôvodu išlo o lokality, ktoré boli takými významnými, dôležitými a nosnými v cirkevnej správe, že boli prednostne obsadzované diecéznym klérom. Vo viacerých prípadoch zohrala dôležitú úlohu miestna aristokracia, ktorá bola patrónom miestnych chrámov.

Iným prípadom mariánskeho obrazu je obraz Usnutia Panny Márie z mestečka Humenné, ktorý bol pôvodne gotický, resp. renesančný. Kópia sa nachádza v rímskokatolíckom Kostole Všetkých svätých v Humennom v sa-

³² Ibidem, f. 1r.

³³ Ibidem, f. 4v.

³⁴ Ibidem, f. 2v.

³⁵ Ibidem, f. 6v.

kristii. Ide o kópiu milostivého obrazu z poľskej lokality Stara Wieś (bazilika Nanebovzatia Panny Márie, blízko mesta Krosno), spravovanej jezuitmi, kde sa nachádzal originál najmenej od roku 1638. Originál bol monumentálnou maľbou na lipových a jedľových doskách (205 × 141 cm) z prvej štvrtiny 16. storočia a znázorňoval smrť Panny Márie uprostred zboru apoštolov. Stara Wieś i Humenné sa hlásia k starej tradícii, podľa ktorej Humenčania chodievali do Poľska na púte, pretože podľa vzájomne uznávanej tradície má originál obrazu humenský pôvod a do Poľska sa dostal zrejme počas reformácie, kde ho odniesli rehoľníci³⁶, najpravdepodobnejšie jezuiti. Na tento čin musel byť vážny dôvod, ktorý možno nájsť práve v úcte tohto obrazu, ktorý sa v Humennom uctieval ako milostivý už v stredoveku. Humenský obraz (kópia existujúca v 18. storočí) sa nachádzal v loretánskej kaplnke³⁷. Existencia uctievanej kópie v 18. storočí svedčí o prežívaní a pestovaní historickej pamäte, ktorú nezničila ani reformácia, hoci po stredovekom mobiliári v Humennom neostalo nič.

V nekritickej literatúre sa uvádza zmienka, že pôvod obrazu v Obišovciach súvisí s Poľskom, mali ho priniesť pútnici z poľského mesta Tarnov³⁸. Tu však ide o zjavný omyl, pretože pri poslednom reštaurovaní obrazu v marci – apríli 2009 bolo zistené, že je kópiou Trnavskej Panny Márie (papier na plátne), ako je to výslovne napísané v tej časti obrazu, ktorá je skrytá pod rámom. Tradícia skomolila názov Trnavy (lat. Tyrnavia) s poľskou lokalitou Tarnov (lat. Tarnovia) a len dodatočne ho nepresne interpretovala. Kópia trnavského prototypu sa nachádza aj na prešovskej Kalvárii a tu bude potrebné presne stanoviť vek obrazu, či pochádza až z 19. storočia, a potom by bolo možné predpokladať súvis s Obišovcami, alebo či je starší.

Poľskí biskupi

Po osmanskom vpáde sa biskupské mesto Jáger (Eger) v roku 1596 vzdalo nepomernej presile nepriateľa a biskup sa presťahoval na sever na bezpečnejšie územie. Sídliť v Jasove u premonštrátov a v Košiciach. Na konci 17. storočia nastal čas vrátiť sa do mesta Jáger, hoci viacerí kanonici s presťahovaním mali

³⁶ Por. A. Fridrich, *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. 2, Kraków 1904, s. 430–436.

³⁷ Por. P. Esterházy, op. cit., s. 116.

³⁸ *Pútnické miesta Slovenska. Sprievodca*, red. A. Piatrová, Trnava 2010, s. 110.

problémy. Dňa 17. februára 1695 sa v Jágri konala *post liminii*, slávnostná inštalácia biskupa Juraja Fenešiho (1687–1699), ktorý začal budovať nové biskupské sídlo, mesto a katedrálu³⁹. Jáger bol príliš ďaleko od takých oblastí ako Šariš, preto miestni veriaci príležitostne pozývali biskupov z Poľska, aby im konsekrovali kostoly alebo zvony. V niektorých prípadoch išlo o cirkevnú politiku, v duchu ktorej boli rešpektované príbuzenské či priateľské vzťahy zemepánov v Uhorsku a Poľsku. Tak tomu bolo napr. v lokalite Hrádok pri Solivare neďaleko Prešova, kde tamojší Kostol sv. Štefana zo 16. storočia konsekroval krakovský pomocný biskup Stanislav Slupov de Szembek (1650–1721)⁴⁰, ktorý pôsobil v Krakove v rokoch 1690–1700, neskôr sa stal poľským prímasom⁴¹.

Keď v roku 1721 vyhorel v Stropkove kláštorňý kostol Najsv. Trojice, po dvoch rokoch ho opravil poľský šľachtic Miciński; kláštor bol v rokoch 1760–1769 miestom dočasného exilu poľskej šľachty. Práve vtedy tu v roku 1768 zomrel a bol pochovaný poľský (titulárny) biskup Jakub Korvín Bronicki.

Farský kostol sv. Margity a sv. Ladislava v pohraničnom mestečku Zborov, spolu s hlavným oltárom konsekroval chelmský biskup Stanislav Pstrokonský de Buzenin 5. decembra 1655 so súhlasom jágerského biskupa Benedikta Kišdiho. Do portatílie hlavného oltára vtedy boli vložené relikvie sv. Vojtecha, sv. Prokopa, sv. Kláry a ďalších svätých mučeníkov⁴².

Uniaty

Jágerskí biskupi sa v otázke uniátov viackrát inšpirovali poľskými vzormi. Priame súvislosti sú doložiteľné v 18. storočí, ale isté inšpirácie badať už v pastoračnej praxi 17. storočia. Samotné uskutočnenie Užhorodskej únie v roku 1646 je nesmierne zaujímavé pre historické skúmanie. Doterajšie pramene totiž nepredstavujú tento problém tak ideálne, ako by sa zdalo, resp. ako je idealisticky a nekriticky interpretovaný v gréckokatolíckej tradícii, ktorá hovorí o prijatí únie s troma podmienkami: zachovanie vlastného rítu, právo voľby vlastného biskupa a súbor slobôd kléru tak, ako ich požívali latinskí kňazi, hoci kriticky sa poznamenáva, že je to tak vo svetle listu z roku 1652, ktorým bol

³⁹ J. Leskó, *Adatok az egri egyházmegye történelméhez*, t. IV, Eger 1907, s. 233, 236.

⁴⁰ AACass, KV, Solivar 1749, s. 1.

⁴¹ P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000, s. 431–432.

⁴² P. Zubko, P. Žeňuch, *Barkóciho vizitácia Šarišského archidiakonátu...*, s. 99.

o vzniknutej únii informovaný pápež⁴³. Z 24. apríla 1646 existuje iba jediný dokument, ktorý je prisahou vernosti presbyterov východného obradu jágerskému biskupovi západného obradu. V prisaha nie je použitý termín „únia“. Pred touto udalosťou existovali viacerí presbyteri, ktorí mali s jágerským biskupom uzavretú osobnú dohodu o ochrane (nielen pred inovercami – kalvínmi, ale aj pred zemepánmi) za istých podmienok, čo sa s odstupom času interpretuje ako individuálna alebo personálna únia. Kolektívne rozhodnutie presbyterov, ktoré bolo podľa dikcie prisahy vedomé a dobrovoľné, preto možno analogicky považovať za personálnu, resp. kolektívnu úniu. Aj tak ostáva nezodpovedaná otázka, kedy sa začal používať termín únia? Odpoveď nájdeme po analýze vtedajšieho stavu. Na jednej strane silný vplyv na severovýchode Uhorska na konci 16. a v 17. storočí mali kalvíni, ich kazatelia pôsobili aj v čisto rusínskych obciach. Únia bol jeden zo spôsobov ako sa vymaniť spod ich vplyvu. Zrejme viaceré obce podľahli kalvinizačnému vplyvu a prešli z pravoslávneho náboženstva na reformované. Tak možno vysvetliť pôvod slovenských kalvínskych zborov na strednom a južnom Zemplíne a priľahlom území Použia: len ten, kto si chcel ponechať vlastný jazyk, lebo ho používal odjakživa aj pri bohoslužbách, si ho dokázal udržať aj v maďarskom prostredí kalvínskej cirkvi. Väčšina takýchto obcí si podržala svoju konfesionálnu identitu, hoci také farnosti vizitátori opisovali ako plné „ruských zástav“. Veriaci východného obradu počas reformácie tvorili vlastnú obradovú identitu a pre svoje potreby mali aj rituálneho biskupa. V roku 1646 si nikto nevedel predstaviť, že táto obradová skupina by mohla byť samostatnou cirkvou, preto je znenie prisahy formulované v tom zmysle, že východní veriaci sú aj pod jágerským biskupom jeho diecezánmi, čiže aj naďalej zostávajú v rovnakom položení ako obradová identita, no nie pod kalvínskou vrchnosťou, ale pod katolíckou cirkevnou vrchnosťou.

Podmienky únie a nazvanie prísažného aktu v Užhorode úniou bolo zrejme sformulované až v roku 1648 krátko pred súhlasným potvrdením elektovaným jágerským biskupom Benediktom Kišdim a pred požiadanim uhorského prímasa a ostrihomského arcibiskupa Juraja Lipaiho, aby úniu potvrdil, ktorý ju vzal na vedomie 14. júna 1648 a následne v jeseni ju vzala na vedomie aj uhorská krajinská synoda v Trnave⁴⁴. Teda až dva roky po formálnom akte

⁴³ C. Vasiľ, *Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví*, Trnava 2000, s. 40, 106.

⁴⁴ W. Bugel, *Ekleziologie užhorodské unie a jejích dědiců na pozadí doby*, Olomouc 2003, s. 48.

nadobúdajú záležitosti úplne inú rovinu a inšpiráciu treba hľadať v Brestskej únii. Poľská únia však bola starostlivo pripravovaná, pravoslávna stránka žiadala zabezpečiť isté svoje „práva“, pod ktorými sa rozumelo predovšetkým zachovanie východného obradu, kalendára a iných rituálnych osobitostí. Katolícka stránka žiadala katolícke vyznanie viery, tých článkov náuky, ktorá bola pre latinský Západ dôležitá, osobitá, v ktorých bol Východ považovaný za schizmatický; Západ mal definované viaceré pravdy viery stredovekým vývojom, ktorý Východ prirodzene obišiel. Užhorodská únia nemá tieto znaky starostlivej prípravy, ba vlastne ani nebola spísomnená. Jednoznačne sa javí ako jednostranná iniciatíva pravoslávnych presbyterov, pretože z katolíckej strany absolútne chýbali dogmatické požiadavky, ako sa udialo v Poľsku, ale aj inde, napr. pri úniách na Cypre, v Lyone, Florencii a inde. Aj preto bezprostredne po tzv. Užhorodskej únii nedošlo k latinizácii ani nacionalizácii východných kresťanov, ich katolicita bola chápaná ako samozrejmosť, pretože boli súčasťou katolíckej diecézy a zachovávali si vlastnú identitu, navyše do Satmárskeho mieru (1711) bol tento problém neaktuálny. Situácia zodpovedala kánonicko-právnomu chápaniu doby, vtedy platila a bola známa (a jágerskí biskupi v 18. storočí sa na ňu výslovne odvolávali) deviata konštitúcia Štvrtého lateránskeho koncilu z roku 1215, ktorú vzkriesil ako smerodajný predpis pápež Benedikt XIV⁴⁵. Aj preto je obsah listiny o Užhorodskej únii z roku 1646 logický a jasný. Stredoveký Štvrtý lateránsky koncil ustanovil toto pravidlo ako záväzné, teda nebolo akousi svojvôľou jágerských biskupov, ako sa to často interpretuje, ale vôľou univerzálnej cirkvi, ktorá nielen mala byť, ale aj bola vykonávaná, a tak nemôže byť ani relativizovaná cez súčasné sekularizačné vplyvy spochybňujúce záväznosť noriem zákonodarcov⁴⁶.

V 18. storočí došlo zo strany viacerých jágerských biskupov akoby k revízii únie podľa poľských vzorov. Tento postoj latinskej vrchnosti nebol prijímaný ako šťastný a bol príčinou napätí a dodnes tradovaných predsudkov o latinizácii. Kým poľské prostredie bolo už od roku 1596 zvyknuté na latinské zásahy, uhorské prostredie takýto zásah nezažilo. V roku 1720 sa v meste Zamošć konala provinciálna rusínska synoda, ktorú sa o šesť rokov neskôr snažil vo svojom biskupstve implementovať aj jágerský biskup s odobrením

⁴⁵ P. Zubko, *Administratívno-právne pramene latinskej proveniencie o východnej cirkvi na východnom Slovensku. Výber dokumentov z rokov (1646) 1726–1815*, Poprad 2017, s. 14.

⁴⁶ *Acta conciliorum et epistolae decretales, ac constitutiones summorum pontificum. Tomus septimus. Ab anno MCCXIII. ad annum MCCCCIX*, Parisiis ex typographia regia 1714, s. 27–28.

pápeža⁴⁷, čo sa síce formálne uskutočnilo a presbyteri ju museli potvrdiť podpismi⁴⁸, no nevieme, či aj reálne zamošské závery boli rešpektované, kontrolované alebo systematicky vymáhané, z latinských prameňov nič také zrejme nie je a faktický stav svedčí o opaku. Keď v prvej polovici 18. storočia došlo k výraznému teologickému a disciplinarizačnému úpadku medzi východnými presbytermi, jágerský biskup František Barkóci po vizitácii z roku 1749 z toho nebol nadšený, a preto situáciu riešil napísaním špeciálnej inštrukcie pre presbyterov východného obradu, tú však nikdy nepublikoval. Ba počas vizitácie sa viackrát vyjadril v prospech zachovania čistoty východného obradu, rázne zakazoval miešanie obradov a rituálnych zvykov, hoci na miešaných územiach sa toleroval latinský kalendár, nie však z donútenia, ale dobrovoľne. Ak aj biskupi žiadali úctu a poslušnosť obradových vikárov, nikdy nelatinizovali dogmatiku či rítus, hoci sa počas skrutínií presbyterov v čase kánonickej vizitácie pýtali aj na pravdy viery, ktoré latinská cirkev sformulovala v stredoveku, keďže pre kresťanský Východ boli cudzie (náuka o Filioque, o očistci)⁴⁹.

Uniatsky klérus bol v polovici 18. storočia pod kontrolou jágerského biskupa. V latinských prameňoch sa nachádzali traja presbyteri, ktorí „boli ordinovaní v Poľsku, a preto boli suspendovaní“: Daniel Mastiš vo Valkove, bratia Lukáš a Alexej Greškovičovi v Humenskej Olke a Jakub Baluďanský vo Vyšnej Olšave⁵⁰. Podľa prameňov im zrejme ani nezáležalo na tom, aby neboli suspendovaní. Na druhej strane svoju suspenziu rešpektovali oni i ostatní veriaci v dedinách, kde žili, pretože popri nich tam pôsobili aj riadne ustanovení presbyteri: vo Valkove Alexej Mochanič⁵¹, v Humenskej Olke Gregor Greškovič, brat suspendovaných kňazov Lukáša a Alexeja⁵², a napokon vo Vyšnej Olšave Jakub Baluďanský, brat suspendovaného Jána⁵³. Problém sus-

⁴⁷ М. Лучкай, *Історія карпатських Русинів III. Historia Carpato-Ruthenorum*, t. 3, [in:] *Vedecký zborník múzea ukrajinskej kultúry vo Svidniku*, t. 16, red. M. Sopoliga, Svidník–Bratislava–Prešov 1990, s. 206.

⁴⁸ P. Zubko, *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia*, Ružomberok 2009, s. 17–27. Pozri aj P. Žeňuch, *Cyrilské zápisy Professio fidei gréckokatolíckych kňazov Mukačevského biskupstva zo začiatku 18. storočia*, [in:] *Život Slova v dejinách a jazykových vzťahoch*, ed. P. Žeňuch, Bratislava 2003, s. 142–153.

⁴⁹ Por. P. Zubko, *Skrutíniá uniatských presbyterov z roku 1749*, „Slavica Slovaca 2015“, r. 50, t. 3, Supplementum, s. 3–102.

⁵⁰ AACass, GR, *Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746*, s. 3–6.

⁵¹ Ibidem, s. 3.

⁵² Ibidem, s. 4.

⁵³ Ibidem, s. 6.

penzie spočíval v tom, že títo kňazi neboli inkardinovaní do Mukačevskej eparchie (presnejšie Jágerskej diecézy, keďže kánonická existencia Mukačevskej eparchie bola spochybňovaná), pretože ich nesvätil mukačevský biskup, ale prislúchali pod jurisdikciu przemyského eparchu, neprešli kánonickým procesom exkardinácie z poľskej eparchie a inkardinácie do uhorskej diecézy, preto nemohli verejne pôsobiť; podstata problému spočívala v tom, že susedná poľská eparchia ešte nebola uniatska, ale pravoslávna, resp. neexistovala istota jej katolicity⁵⁴, przemyský biskup prijal úniu v roku 1692, ale stále tu boli aj pravoslávni biskupi⁵⁵. Przemyský biskup vykonával jurisdikciu nad Spišom, ale do istého času spišskí uniati nepodliehali jurisdikcii mukačevského gréckokatolíckeho biskupa, pretože Spiš nepatril do Jágerského biskupstva, ale do Spišského prepoštva (ktoré patrilo do Ostrihomského arcibiskupstva); jágerský biskup si tak bránil vlastnú jurisdikciu.

Uniati, ktorí žili na uhorsko-poľských hraniciach a pochádzali z Haliča, no prisťahovali sa do Uhorska, častokrát voľne prekračovali hranice a potulovali sa, ako to bolo v pohraničných farnostiach Plaveč a Plavnica⁵⁶.

„Poľská” viera

Zaujímavú zmienku o poľskom pôvode katolíkov nachádzame z 15. augusta 1769 v lokalite Abaújszantó v južnom Above, kde žila silná skupina kalvínov. Katolíci svoju prítomnosť v reformovanom prostredí obnovili až v 18. storočí. Ak bola kalvínska viera označovaná ako *magyar hit* (maďarská viera), katolícka viera tu bola označovaná ako *lengyel hit* (poľská viera). V kánonickej vizitácii z 15. augusta 1769 sa spomína farár Ján Kelner, rodák z Banskej Bystrice, ktorý mal 29 rokov a 7 mesiacov. O jazyku obyvateľov poznamenal, že sa tu používala slovenčina, ktorá prevládala nad maďarčinou a bola tu starou domovskou rečou, pričom zaznamenal aj toto pozoruhodné svedectvo:

⁵⁴ Por. T. Kempa, *Recepcja unii brzeskiej na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziem ruskich Korony do połowy XVII wieku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, r. 3, 2005, s. 168.

⁵⁵ I. Szaraniewicz, *Kościelna Unia na Rusi i wpływ jej na zmianę społecznego stanowiska świeckiego duchowieństwa ruskiego*, Lwów 1899, s. 4–6.

⁵⁶ AACass, KV, vol. 19, fasc. 3, 1749A, s. 16; P. Zubko, P. Žeňuch, *Barkóciho vizitácia Šarišského archidiaconátu...*, s. 59, 61.

Lingua ab Reformatos aevi hoc loco praevallet Hungarica, secus Slavonica praevalaretanter Catholicos polonisatos, Conscientiose fatendo, interim tamen actu etiam in omnibus Servitijs Divinis, et aliis Hungarica praevallet, licet et Hungaricae et Slavonicae, aequae ac Germanicae linguae sit populus⁵⁷.

V prvotnej fáze rekatolizácie, keď na východe Slovenska ešte nebola rozvinutá sieť pútnických a milostivých miest, putovali prvé generácie katolíkov konvertitov do Poľska a z poľských pútnických miest sa viackrát spomína Kobylanka (dnes Sanktuárium Ukrižovaného Ježiša Krista; pri meste Gorlice, Malopoľské vojvodstvo), kam putovali veriaci zo šarišských lokalít Terňa (títo tak urobili v čase moru) a Veľký Šariš⁵⁸. V Humennom pretrvávala tradícia púti do obce Stara Wieś.

Samozrejme, že aj viaceré položky inventára, ktorý slúžil na bohoslužobné ciele, bol príležitostne zadovážený v Poľsku. V 18. storočí vlastnil kostol vo filiálnej obci Poliakovce (farnosť Hažlín, Šariš) monštranciu, ktorú kúpili v Poľsku a konsekroval ju vacovský biskup⁵⁹.

Oveľa výraznejší poľský vplyv existoval v pohraničnej farnosti sv. Vojtecha v Gaboltove, kde napr. dve nové kazuly boli kúpené v Krakove. Nachádzalo sa tu škapuliarske bratstvo Karmelitánskej Panny Márie, ktoré bolo zriadené v roku 1709 krakovskými pátrami karmelitánmi, zakladajúcu bulu vydal ich páter generál. Toto bratstvo pred mariánskym oltárom vykonávalo svoje pobožnosti⁶⁰.

Záver

Prvé potridentské synody v Uhorsku konštatovali nedostatok kléru, najmä diecézneho (svetského, sekulárneho), ktorý bol v Jágerskej diecéze zjavný až do polovice 18. storočia. Nezastupiteľnú prácu tu počas rekatolizácie vykonali rehoľníci a kanonici. Okrem rehoľníkov domáceho pôvodu sa v reholiach objavujú aj rehoľníci s menami poľského, českého i iného pôvodu. Najznámejším rehoľníkom poľského pôvodu je svätý Melichar Grodecký (Grodziecki) SJ, ktorý položil život za katolícku vieru a vernosť pápežovi v Košiciach v noci

⁵⁷ AACass, KV, Abaújszántó, 1769, nestráňkované.

⁵⁸ P. Zubko, P. Žeňuch, *Barkóciho vizitácia Šarišského archidiakonátu...*, s. 86, 135.

⁵⁹ Ibidem, s. 25.

⁶⁰ Ibidem, s. 23.

zo 6. na 7. septembra 1619 spolu s dvoma ďalšími mučeníkmi: ostrihomským kanonikom sv. Marekom Križinom a jezuitom Štefanom Pongrácom. Svätorečil ich 2. júla 1995 v Košiciach pápež Ján Pavol II.

Predstavené *poloniká* svedčia o intenzívnom poľskom kultúrno-náboženskom vplyve na východe Slovenska v období 17. až 18. storočia. Najmarkantnejším znakom vplyvu z poľského prostredia, ktorý sa opakuje na viacerých miestach nezávisle, je obraz Čenstochovskej Panny Márie. Popri nich a v ďalšej fáze rekatolizácie u nás vznikajú milostivé obrazy miestnej, uhorskej, rakúskej, príp. rímskej proveniencie. Pôvod väčšiny obrazov čenstochovského typu sa viaže najmä na činnosť reholí. Obrazy neskôr prešli do správy diecézneho kléru. Poľsko sa za vlády Jana III. Sobieského (1674–1696) videlo ako predsunutá bašta kresťanstva (*antemurale christianitas*) a aj keď sa to dnes hodnotí ako historiografická propaganda, pretože ďaleko väčšie zásluhy na porážke Turkov malo Uhorsko⁶¹, zámer stať sa dominantnou katolíckou pevnosťou vo svojom geografickom priestore tu bol a prejavil sa aj na východe Slovenska.

Kult čenstochovských obrazov na východe Slovenska trval relatívne krátko a neprekročil hranice miestnej lokality, no napriek tomu sú takéto zachované artefakty dôležitými zdrojmi poznania slovensko-poľských, resp. poľsko-uhorských vzťahov. Spontánne sa v slovenskom prostredí napokon presadili obrazy, ktoré boli kópiami rímskych alebo miestnych obrazov. Ak si kladíme otázku, prečo poľská vlna rekatolizácie v Jágerskej diecéze mala len isté časové vymedzenie, ktoré skončilo zrejme ani nie spontánne, ale zámerne, tak nešlo len o pretrhnutie priameho poľského vplyvu, prevzatie zodpovednosti za rekatolizáciu pevne do rúk jágerských biskupov, čo by to bola len časť pravdy. Ako kritickí autori vidia zlyhanie poľskej expanznej cirkevnej politiky smerom na ortodoxný východ smerom k Moskve v polonizácii⁶², aj neúspech poľskej cirkevnej expanzie na juh stroskotal z rovnakej príčiny.

BIBLIOGRAFIA

Archivum Archidioecesis Cassoviensis, Arcibiskupský archív Košice:

A. Székely, *Historia parochiae in Nižný Hrušov*, rkp., Humenné 1977, s. 2.

Graeci ritus: sign. 568/1815; Tabella repraesentans... Districtus Homonensis... 1746.

⁶¹ M. Kosman, *Dějiny Polska*, Praha 2011, s. 162.

⁶² H. Dylągowa, *Likwidacja unii na ziemiach przedrozbiorowej Rzeczypospolitej w XVIII–XX w.*, „Przegląd Humanistyczny” 2006, nr I, s. 69–81.

Kánonické vizitácie: Abaújszantó, 1769; Gaboltov, 1749A, f. 1r; Gaboltov, 1775, f. 3r; Gaboltov, 1775, f. 3v; Gaboltov, 1775, f. 5v; Gaboltov, 1775, f. 9v-10r; Sabinov, 1749A, f. 3r; Sabinov, 1749B, f. 1r; Sabinov, 1749A, f. 4r; Sabinov, 1813, príloha A, f. 2r; Stropkov, 1773A, f. 6v; Solivar 1749, s. 1; Stropkov, 1749, f. 1r; Stropkov, 1773A, f. 1r; Stropkov, 1773A, f. 2v; Stropkov, 1773A, f. 4v; Stropkov, 1773A, f. 7r; vol. 19, fasc. 3, 1749A, s. 16.

Spisy farnosti Nižný Hrušov: Inventarium capellae; list z 9.3.1763.

Acta conciliorum et epistolae decretales, ac constitutiones summorum pontificum. Tomus septimus. Ab anno MCCXIII. ad annum MCCCCIX, Parisiis ex typographia regia 1714.

Bugel W., *Ekleziologie užhorodské unie a jejích dědiců na pozadí doby*, Olomouc 2003.

Čižmár M., *Rehoľný život na území Košického arcibiskupstva*, Prešov 2004.

Dybkowska A., Żaryn J., Żaryn M., *Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności*, Warszawa 1998.

Dylągowa H., *Likwidacja unii na ziemiach przedrozbiorowej Rzeczypospolitej w XVIII-XX w.*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 1, 2006.

Esterházy P., *Az egész világon levő csudálatos Boldogságos szűz képeinek rövideden föltett eredeti*, Nagyszombat 1690.

Frický A., *Štátny zoznam kultúrnych pamiatok okresu Vranov*, Bratislava 1975.

Fridrich A., *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. 2, Kraków 1904.

Kempa T., *Recepcja unii brzeskiej na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziem ruskich Korony do połowy XVII wieku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2005, t. 3.

Kosman M., *Dějiny Polska*, Praha 2011.

Kumor B., *Cirkevné dejiny 6. Novovek, obdobie absolutizmu a osvietenstva*, Levoča 2003.

Leskö J., *Adatok az egri egyházmegye történelméhez*, t. IV, Eger 1907.

Manns P., *Die Heiligen in ihrer Zeit*, Band II, Mainz 1966.

Matka cirkvi blahoslavená Panna Mária, red. V. Malý, Bratislava 1990.

Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000.

Petranská D., Zubko P., Dronzek J., *Prešovská Kalvária*, Prešov 2010.

Pútnické miesta Slovenska. Sprievodca, red. A. Piatrová, Trnava 2010.

Royt J., *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2011.

Šúpis pamiatok na Slovensku, zv. druhý, Bratislava 1968.

Šúpis pamiatok na Slovensku, zv. prvý, Bratislava 1967.

Świątnica Panska, Zamykająca w jobie Kazania Na Wroczytosci Świąt, Całego Rokv. Przez X. Szymona Starowolskiego, Kantora Tarnowskiego. Ku pożytkowi y zbudowaniu duchowemu, nabożnym Kátholikom Wystawiona. W Krakowie, W Drukárniemy Krzyżstofá Shcedlá J. K. M. Typogr. Roku Páńskiego, 1645.

Szaraniewicz I., *Kościelna Unia na Rusi i wpływ jej na zmianę społecznego stanowiska świeckiego duchowieństwa ruskiego*, Lwów 1899.

- Vasiľ C., *Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví*, Trnava 2000.
- Žeňuch P., *Cyrilské zápisy Professio fidei gréckokatolíckych kňazov Mukačevského biskupstva zo začiatku 18. storočia*, [in:] *Život Slova v dejinách a jazykových vzťahoch*, ed. P. Žeňuch, Bratislava 2003.
- Zubko P., *Administratívno-právne pramene latinskej proveniencie o východnej cirkvi na východnom Slovensku. Výber dokumentov z rokov (1646) 1726–1815*, Poprad 2017.
- Zubko P., *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia*, Ružomberok 2009.
- Zubko P., *Skrutínia uniatskych presbyterov z roku 1749*, „Slavica Slovaca”, r. 50, t. 3, 2005, Supplementum.
- Zubko P., Žeňuch P., *Barkóciho vizitácia Šarišského archidiakonátu (1749). Rímskokatolíci, gréckokatolíci a evanjelici podľa latinskej vizitácie*, Bratislava 2017.
- Лучкай М., *Історія карпатських Русинів III. Historia Carpatho-Ruthenorum*, t. 3, [in:] *Ve-decký zborník múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*, t. 16, red. M. Sopoliga, Svidník–Bratislava–Prešov 1990.

Polskie relikty (rekatolicyzacji) na wschodzie Słowacji

Peter Zubko

Na wschodzie Słowacji (regiony Šariš, Abov i Zemplín) znajduje się kilka źródeł archiwalnych i ikonograficznych z XVII-XVIII wieku, które ukazują polską rekatolicyzację i wpływy kulturowe. Najsłynniejszym Polakiem, który zmarł w Koszycach w 1619 roku, był św. Melchior Grodziecki SJ. Również polskojęzyczna była ludność kilku wiosek w Sarisie, gdzie rozpowszechniano polskie książki oraz przekłady Biblii. W ramach tego procesu rekatolicyzacji popularizowano wizerunek częstochowskiej Czarnej Madonny z Jasnej Góry. Takie obrazy zachowały się do dziś w sześciu miejscach, choć pierwotnie było ich siedem. Udało się również zgromadzić nieco informacji na temat obecności i pracy kilku polskich biskupów, jak też o polskich wpływach na tworzenie bractw religijnych. Grekokatolicy również uformowani byli i administrowani zgodnie z polskim modelem. Wpływ polskiego rekatolicyzmu był w tym regionie tak silny, że wiara katolicka była nazywana przez węgierskich kalwinistów „polską wiarą”.

Polish Relics (of re-Catholicization) in Eastern Slovakia*Peter Zubko*

In the eastern part of Slovakia (in the regions of Saris, Abov and Zemplin) there were several archival and pictorial sources from the 17th and 18th centuries which show the Polish re-Catholicization and cultural influence. The most famous Pole who died in Kosice in 1619 is St. Melchior Grodziecki representing the Society of Jesus. Inhabitants of several villages in the region of Saris even spoke Polish, spreading the re-Catholicising Polish books, as well as the translation of the Bible. Within the part of this process the image of Black Madonna from Jasna Góra was propagated in six locations. These images have been preserved until today. Originally there were seven relics of this type. Furthermore, some information have been retained about the activity of several Polish bishops, founding the brotherhoods under the Polish influence. The Greek Catholics were also organised and administered according to the Polish rules. The Polish re-Catholic influence was so strong that Hungarian Calvinists called the Catholic faith the “Polish belief”.